

Півострів сонця, боротьби і надії

Інститут історії України НАН України щойно видав книжку історичних нарисів «Крим: шлях крізь віки»

Що ми знаємо, власне, про минуле Криму, про складні, драматичні проблеми його історії, де так багато перепліталось — і взаєморозуміння різних народів, і людської краси, і агресії, і ненависті, і звияги, і зради? Зрозуміло, що увага до Криму, особливо до його історичного розвитку, зросла в рази після окупації півострова російськими військами у лютому-березні 2014 року. Як зросла також і цинічна агресивність путінської імперіалістичної пропаганди: мовляв, «Крим наш», і так і має бути, бо він «споконвіку був російським» — Росія, «повернувши» його, просто відновлює колишній, «законний» статус-кво; і це ще доволі «помірковані» тези московських «визволителів» півострова, є і значно брутальніші, нахабніші заяви; лунає й таке: «А какое вообще отношение Украина имеет к Крыму?»

Зрозуміло, що протидією такій одвертій брехні можуть бути достовірні факти, і лише вони. Розуміючи це, провідні вчені Інституту історії України НАН України дуже оперативно, по суті, експрес-методом, підготували й видали збірку історичних нарисів «Крим: шлях крізь віки (Історія у запитаннях та відповідях)», влучно відповівши цим на потужний виклик часу. Колектив науковців, який працював над книжкою (а це — численна когорта академічних та університетських істориків і сходознавців) зробив спробу відповісти на актуальні, з їхнього погляду, запитання не лише щодо маловідомих або призабутих, а й також стосовно добре знаних сторінок багатовікової історії Криму і народів, які його населяли з найдавніших часів.

Усі ті, хто працював над цим виданням (відповідальний редактор — академік НАН України Валерій Смолій, упорядник — Геннадій Боряк, автори — Олена Бойко, Владислав Верстюк, Степан Віднянський, Олександр Галенко, Віктор Даниленко, Сергій Кот, Станіслав Кульчицький, Сергій Леп'явко, В'ячеслав Станіславський, Тарас Чухліб, Людмила Шпильова — усього 45 імен!) прагнули подати читачеві історію Криму популярно за жанром і формою, від найдавніших часів до подій 2014 року, водночас не втративши наукового характеру видання. До книжки входить понад 120 статей (поданих, і це важливо, у формі змістовних, особливо актуальних на сьогодні запитань та фахових відповідей на них), виважених і здебільшого узагальнювальних, що базуються на новітніх наукових підходах та широкій джерельній базі. Окрім деяких загальновідомих фактів, традиційних оцінок та інтерпретацій,

наводяться й цілком новаторські спостереження, оригінальні авторські думки, погляди й підходи, а також подеколи несподівані висновки і прогнози.

У вступному слові до видання академік Валерій Смолій відзначив, зокрема, що «у складі України Крим здобув право суб'єктивності в політичному житті та широку автономію. Так само особливий статус, згідно з Конституцією, мав Севастополь. Разом з тим, докорінна зміна етнополітичної ситуації в Криму в контексті складного й болісного перехідного періоду, що супроводжував розбудову незалежної України, перетворилася на фактор перманентної політичної нестабільності. Адже низка політичних сил не лише в Україні, а й за її межами існувала за рахунок міцно вживаних у масову свідомість ідеологічних стереотипів та невирішених соціальних питань. Це не лише не сприяло гармонізації відносин сусідніх народів, а й культивувало зерна розбрату між ними».

Минуле півострову, зазначає Валерій Смолій — тема багатогранна і майже невичерпна. Адже в історії Криму, стверджує він, «багато ще недослідженого, багато й такого, що вже ніколи не буде дослідженим внаслідок відсутності або цілеспрямованого знищення джерел. Однак і того, що достеменно відомо нині, досить для того, щоб стверджувати: у причорноморському цивілізаційному просторі Крим та південно-західні руські (згодом — українські) землі містяться в одній системі координат. Це був не простий процес. Змінювалися епохи, економічна, політична та інституційна моделі їх існування, накопичувалися історичний досвід і традиції, урізноманітнювалися форми й контакти між людьми (від конфронтаційних до лояльних та дружніх). Адже сила зброї — це лише один із можливих інструментів, пов'язаних із територією, формуванням життєвого і навіть духовно-мовного середовища. Спектр цих факторів є незрівнянно ширшим, стійкішим та універсальнішим. Щоб зрозуміти це, слід уважно і неупереджено заглибитися, зокрема, в історію України, Росії, Криму, Туреччини, низки Балканських країн».

КОРОТКО ПРО СТРУКТУРУ КНИЖКИ

Перший розділ досліджує найзагальніші питання цивілізаційного, історичного та соціально-політичного розвитку Криму впродовж його багатотисячної історії (він так і називається: «Загальні питання»). Серед таких питань, зокрема, такі: «Яке місце посів Крим в історії людства» та «Чи можна стверджувати, що історія України починається з Криму?». Олександр Галенко; цей історик, зокрема, відзначає, що «упродовж більшої частини своєї історії, точніше, до російської анексії кінця XVIII ст., Крим перебував на перехресті цивілізацій. Однією з них виступала цивілізація кочових скотарів Євразійського степу, яка займала на півострові степи, але, по суті, політично домінувала на всій його території. Інші цивілізації походили із

Середземномор'я, як-от греко-римська, візантійська, ісламська в її османському різновиді».

Окрім цього, у розділі досліджуються, серед інших, такі проблеми: «Які історичні назви мав Кримський півострів?» (Олександр Галенко); «Як відображали Крим на стародавніх картах?» (Ростислав Сосса); «Скільки разів Росія анексувала Крим?» та «Як і за рахунок яких факторів населення Криму стало переважно російським?» (автор обох статей — Лариса Якубова — науковець, котра, серед іншого, зауважує, що «Крим належить до регіонів, етнічний склад населення яких зазнав докорінних змін саме внаслідок селективної політики уряду СРСР, скерованої на стимулювання збільшення російського компоненту. На окремих етапах вона набирала форми відвертого геноциду щодо автохтонного населення»); «Скільки референдумів відбулося на території Криму у XX — XXI ст.?» (Роман Подкур); «Чим цікава давня історія «Артека?»» (Ольга Ковалевська); «Що являє собою культурна спадщина Криму?» (Галина Денисенко) і багато інших.

Другий розділ видання, названий «Крізь віки», містить 100 статей, присвячених уже цілком конкретним (знову ж таки вражає часовий діапазон — від перших жителів Криму до подій, пов'язаних з російською окупацією 2014 року) проблемам історії півострова. Буквально кожен читач, хоч би яким було коло його інтересів, знайде тут для себе чимало цікавого. Так, Олександр Головка пише про роль кримського чинника у Хрещенні Русі-України; Олександр Головка досліджує державний устрій Кримського ханства та його становище в Османській імперії; Ольга Ковалевська — автентичні портрети (портретну галерею) кримських ханів; Сергій Леп'явко розповідає про татарські напади на українські землі; Тарас Чухліб висвітлює вплив кримських ханів на політику Української козацької держави в 1670 — на початку 1680-х рр. і те, чому московські царі перестали платити данину Кримському ханству на початку XVIII ст. (як бачимо, лише тоді). Цікавих статей не один десяток.

Проте хотілося б зупинитись на чотирьох окремих «вузлових» питаннях історії Криму: а) його анексії урядом Катерини II 1783 р. (про це пишуть Тетяна Бикова, Владислав Грибовський, Павло Усенко; висновок такий: для корінного народу Криму — татар ця акція набула чітких ознак цивілізаційної катастрофи з елементами геноциду); б) революційних подіях у Криму в 1917 — 1921 рр. у контексті загальноукраїнських (ця проблема відображена у статтях Віталія Скальського, Лариси Якубової, яка звертає увагу на те, що саме тоді було ухвалено першу в історії Криму конституцію, а також Володимира Устименка, Тетяни Осташко, Олени Бойко, Руслана Пирого); в) депортацію кримськотатарського та інших народів 1944 р. (Олег Бажан, один із авторів статей на цю тему, зазначає, зокрема, що «депортованих із Криму було віднесено до категорії спецпоселенців, виселених довічно. Указ Президії ВР СРСР «Про кримінальну відповідальність за втечі з місць

обов'язкового постійного поселення осіб, виселених у віддалені райони Радянського Союзу в період Вітчизняної війни» від 26 листопада 1948 р. встановлював жорстоке покарання за втечу зі спецпоселення — 20 років каторжних робіт», і це вже після геноцидного винищення народу під час самої депортації!); г) передачу Криму до складу УРСР (Станіслав Кульчицький, який аналізує, як відбувалася ця подія, наголошує, що міф про «царський подарунок» Микити Хрущова Україні є навмисною, політично вмотивованою фальсифікацією історії — і тому, що «1954 р. М. Хрущов нічого не міг дарувати від власного імені. Він ще не був тоді (за обсягом влади. — І. С.) тим Хрущовим, який відклався в нашій пам'яті», і тому, що з юридичного боку це рішення відповідало радянським законам).

Звісно, ми окреслили лише деякі з проблем, що були проаналізовані у книжці «Крим: шлях крізь віки» (до речі, її загальний обсяг — 450 сторінок). Але можна бути впевненим: це видання стане «настільним» для тих, хто хоче знати більше про нескорений Крим — невід'ємну складову нашої Вітчизни, наш біль, нашу гордість, нашу майбутню Перемогу.